

кальним для свідомості запорожців і може розглядатися як один із логічних напрямків розвитку запорозько-кримських взаємин даного періоду.

Література

1. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. — К., 1994.
2. Оглоблин О. Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року // Київська старовина. — 1994. — №6.
3. Панашенко В. Запорозька Січ і Кримське ханство у 20-30-х рр. XVII ст. // Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку (матеріали республіканських історичних читань). — К., 1991.
4. Сас П. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.). — К., 1998.
5. Эварницкий Д. Источники для истории запорожских казаков. — Владимир, 1903. — Т.1.
6. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII-XVIII віках. — Варшава, 1934.

П. В. Макушев

*(Херсонський факультет
Запорізького юридичного інституту МВС України)*

ВРАХУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ ЗМІН У ПРАВОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ПРИ РЕФОРМУВАННІ ПРАВООХОРОННИХ СТРУКТУР

До найважливіших проблем реформування ОВС, формування правильного ставлення працівників міліції до виконання своїх службових обов'язків можна віднести глибоке розуміння ними сутності права, чітке уявлення про здійснення державновладних повноважень та усвідомлення особливостей правовідносин на певному історичному етапі. Не вдаючись до дискусії щодо визначення такої складної, синтетичної за своїм характером і змістом категорії, як правосвідомість, зазначимо, що думку науковців Інституту держави і права ім. В. Корецького НАН України, де під правосвідомістю розуміється система понять, поглядів, уявлень і почуттів з приводу чинного або планованого юридичного права, а також діяльності, пов'язаної з цим правом [8, с. 514].

Аналіз історичного досвіду реалізації державно-правових реформ свідчить, що не завжди враховувався їх вплив на зміни у правосвідомості правоохоронців. Зокрема, це стосується того факту, що правосвідомість співробітників ОВС за характером діяльності її носіїв є професійно-юридичною. Тому вона є чинником вибору доцільного й оптимального варіанту службової діяльності в межах норми, є засобом забезпечення справедливого застосування правоохоронних норм. Крім того, в силу певних історичних, етнологічних і територіальних особливостей Південного Причорномор'я правосвідомість правоохоронців має враховувати відповідні форми відображення правової дійсності. Скажімо, тут були і певний час будуть зберігатися елементи різних правових систем — релігійно-канонічної, традиційної тощо. В усякому разі на Півдні України існує регіональна правосвідомість як певна правова реальність. Якщо ж до цього додати об'єктивні та суб'єктивні прорахунки при проведенні державно-правових реформ, то стане зрозумілою необхідність врахування історичного досвіду (як позитивного, так і негативного) в сучасних умовах.

Так, в Ольвійській державі при проведенні державно-правової реформи (кінець I-III ст. н. е.) пильна увага приділялась правовій психології правоохоронців, що формувалась під вирішальним впливом повсякденної практики застосування норм давньоримського права. Внаслідок цього істотно зріс авторитет правоохоронців як представників держави у справі дотримання певного законодавства, зменшилася порівняно з грецьким періодом кількість самосудів, зросла питома вага приватного розшуку та слідства. На порівняно високому рівні перебували й такі елементи правосвідомості, як правові погляди на роль певних економічних законів у системі законодавства, правові почуття (справедливості закону, особистої відповідальності за його дотримання). Очевидно, цьому сприяли певні особливості державно-правової системи, структури та функцій правоохоронних органів Ольвійської держави [1, с. 96-74]. Оскільки всі громадяни Ольвії водночас були воїнами і мали зброю, вони залучалися до охорони тогочасного правопорядку: брали участь у пошуках рабів-утікачів, облавах на небезпечних злочинців, підтриманні порядку під час масових заходів, здійсненні карантинних заходів під час епідемій чи епізотій, охороні важливих об'єктів, боротьбі з дезертирами під час війни. Найчастіше влада використовувала їх у боротьбі з крадіжками збіжжя, худоби, сільгоспінвентаря у сільській місцевості [3, с. 12-14]. На вимогу більшості громадян чимало уваги надавалось подоланню економічної злочинності. Здійснювався жорсткий контроль за цінами під

час неврожаїв, контроль за діяльністю мінйїл (обмінні пункти валют), виявлялися фальшивомонетники тощо. Полїція широко використовувала інформацію населення щодо запасів та руху найважливіших для економічної стабільності товарів (збіжжя, олій, зброї тощо).

У ті часи зароджуються і перші складові професійної правосвідомості, причому її рівень порівняно з нашим часом не є примітивним. Наприклад, у середовищі повій і тоді існувала вкрай небезпечна кримінальна ситуація – вбивства, грабежі, крадіжки, плахрайство. За «наводкою» повій їх коханці чи сутенери скоювали корисливі злочини проти багатих клієнтів, причому серед потерпілих найчастіше траплялися діти заможних чи впливових батьків, матроси, іноземні купці, молоді політики [6, с. 29-31]. Для запобігання та розкриття цих злочинів публічний нагляд за повіями був доповнений таємним. Останній передбачав негласну пошукову діяльність, інформаційну роботу спостерігачів за проституцією та наявність спеціальної поліції моралі, до компетенції якої входили злочини проти статевої свободи громадян. Спроби ж боротьби з проституцією шляхом облав та інших адміністративних заходів виявилися малоефективними. Лише копїтка повсякденна робота спеціалізованих підрозділів дозволила контролювати проституцію та мінімізувати її негативні наслідки.

Перші правові радянські реформи почалися з кінця 1917 р. В Одесі, Миколаєві, Запоріжжі, Херсоні було ліквідовано міліцію Тимчасового уряду, старий суд, правоохоронні органи УНР. Замість них радянська влада організувала робітничо-селянську міліцію, надзвичайні комісії для боротьби з контрреволюцією, новий суд та інші структури нової тоталітарно-репресивної системи, що вже формувався [4, с. 111]. Тоталітарно-репресивна система передбачала таку свободу і дозволяла таку поведінку, які не суперечили дописам та обмеженням, що встановлювалися. Радянське право здійснювало вплив на правосвідомість, формувало уявлення як членів суспільства, так і працівників правоохоронних органів про їх права та обов'язки, про належний порядок.

Тяжкі випробування припали на долю перших працівників міліції у містах та повітах Півдня України. Деякі з них, захищаючи інтереси громадян, проявляючи мужність і хоробрість, були вбиті махновцями. Такі події залишають незабутній слід в особистому уявленні працівників міліції про справедливе й несправедливе. Вони формують в останніх певні погляди. Ідеї, оцінки, установки та мотиви, які лежать в основі правомірної й соціально-активної поведінки осіб, що є предметом професійної

діяльності працівників правоохоронних органів. Разом із формуванням позитивної частини правосвідомості та правової культури, має місце і негативне явище — правовий нігілізм, сформований стихійно, свідомо чи несвідомо у незначній частині працівників міліції, який передбачає заперечення або ігнорування права, правових законів, негативне ставлення до них. Правовий нігілізм ігнорує суб'єктивні права та законні інтереси суб'єктів правовідносин [5, с. 5].

Правосвідомість є основою та органічною частиною правового життя. На формування й розвиток правосвідомості, як однієї з форм суспільної свідомості, впливають соціально-політичні, економічні, культурні фактори. Правосвідомість пов'язана і взаємодіє з політичною свідомістю, мораллю, релігією, мистецтвом, філософією, наукою як формами суспільної свідомості. Вона є відображенням правового життя суспільства, правових відносин, сутності й ролі правових установок суспільства, соціальної групи, особи. Тому, змінюючись, правове життя змінює і правосвідомість працівників правоохоронних органів. Без правосвідомості не можливо уявити собі правотворчість і саме право. Завдяки правосвідомості працівників ОВС, прокуратури, суду тощо люди оцінюють чинне в суспільстві право з точки зору справедливості або несправедливості. В останньому випадку формуються уявлення про необхідність удосконалення правової системи.

Так, при здійсненні правової реформи в роки НЕШу було враховано правосвідомість компактно розселених етносів як певних суб'єктів правосвідомості. При професійному доборі, використовуючи сучасну термінологію, психологічна підготовка співробітників міліції в адміністративних національно-територіальних утвореннях є важливим фактором. Це було одним із чинників ефективності проведення реформ на Півдні України.

Правовий нігілізм породжує правопорушення навіть серед самих працівників правоохоронних органів, що є найбільш розповсюдженою та вкоріненою формою деформації правосвідомості працівників ОВС, не кажучи вже про населення. Ігнорувалася специфічна владна природа права, що призводило до розуміння права як системи, яка не має внутрішньої сили та приводиться в рух панівними політичними силами в державі. Право було одержавленим. Велика накопиченість нормативних актів або морально застарілих, або таких, які підтримували декларації заклик, чи не мали чіткості формувань і суперечили один одному, розповсюдженість хибної практики, згідно з якою закон не діяв, доки не «обростав» інструкціями чи відомчими наказами, призводило до правової деградації працівників пра-

воохоронних органів і суспільства в цілому, породжували невіру в закон, призводили до зневажання його.

На Півдні України не існувало автономних чи республіканських управлінь правоохоронних органів (у радянський час були лише філії центрального репресивного апарату, оскільки вони функціонували на підставі положення про загальносоюзний НКВС, на які покладалися обов'язки забезпечення революційного порядку та державної безпеки і охорони суспільної власності, ведення актів громадянського стану, прикордонна охорона тощо). Замість судової колегії ОДПУ, яка мала право застосувати всі заходи кримінального покарання, зокрема розстріл, було засновано позасудовий орган під назвою Особлива нарада, якою на території Одещини, Запоріжжя, Миколаївщини та Херсонщини було засуджено до ув'язнення в таборах тисячі громадян, незважаючи на норми судочинства. Судовий розгляд кримінальних справ замінювався адміністративним рішенням.

Навіть прийнята у 1937 р. Конституція УРСР мирно співіснувала з репресивною машиною, масовими арештами, розстрілами. Основний закон за формою хоча й був демократичним, але до реального життя відношення не мав. Все це впливало з того, що правосвідомість формувалася передусім ідеологами партії більшовиків, які в процесі формування державної ідеології не враховували і не усвідомлювали загальних інтересів. Ідеологи, під загрозою втрати влади та усвідомлюючи тільки свої особисті інтереси, пов'язували право не з громадською правосвідомістю, а з правосвідомістю окремих вищих представників комуністичної партії (право й правосвідомість як взагалі, так і у вищезазначеному випадку не зумовлюють одне одного. Вони формуються за об'єктивними умовами певного періоду і взаємодіють між собою).

У повоєнні роки в діяльності ОВС мали місце численні факти порушення закону – незаконні арешти, хабарництво, грубість, формалізм, бюрократизм тощо. На той час пережитки цих зловживань партія вбачала у незадовільному підборі кадрів, незадовільній виховній роботі та недостатньому рівні як загальної, так і правової культури. Не використовуючи аналіз соціальних причин і проблем законодавчого регулювання діяльності ОВС, ЦК КПРС вдавався до звичайних засобів. Зокрема йшлося про необхідність проведення зборів партактиву, де вирішувалося: «підвищити», «застосувати заходи», «посилити» тощо. Єдиним конкретним заходом було питання про зміцнення дисципліни в міліції та її кадровому складі (хоча і без конкретних пропозицій).

Наприкінці 50-х і початку 60-х рр. лави працівників міліції

Півдня України поповнилися представниками трудових колективів. Із цими працівниками правове виховання йшло у багатьох напрямках: а) правова освіта; б) правова пропаганда; в) знайомство з формами правомірної соціально-активної діяльності. Це давало деякий час позитивні результати. Але весь процес деєсталінізації та демократизації радянської держави здійснювався повільно, суперечливо й непослідовно, і навіть не був завершеним. Правове виховання не дало тих значних результатів, на які очікували правоохоронні органи, тому що зміст недостатньо наповнювався правовими уявленнями і знаннями, потрібними для правоохоронної діяльності.

Були й інші спроби поліпшити роботу правоохоронних органів (ОВС, судових і прокурорських). Так, у 1968 р. з'являється Міністерство внутрішніх справ, міліцію поділяють на територіальну та транспортну. Приймаються постанови ЦК КПРС, Ради міністрів СРСР, закони України (19.11.68 р.: «Про заходи зміцнення міліції», 08.06.73 р.: «Про основні права радянської міліції з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю», «Положення про радянську міліцію», 20.12.90 р.: Закон України «Про міліцію»).

Отже, між станом правосвідомості співробітників ОВС і правовими реформами існує складний взаємозв'язок. Історичний досвід свідчить, що його ігнорування призводить до небажаних наслідків. Так, системні та цілеспрямовані реформи підвищують професійну правосвідомість правоохоронців. У свою чергу остання позитивно впливає на хід і наслідки реформ. І навпаки, при невдалому або й взагалі невиправданому реформуванні у правосвідомості працівників ОВС накопичуються негативні риси, які не менш суттєво шкодять, уповільнюють наступ прогресивних змін. Наприкінці зазначимо, що правосвідомість працівників ОВС формується в першу чергу через правове виховання, коли виробляються цінності духовного порядку, які допомагають працівникам правоохоронних органів розмежовувати в роботі справедливе й несправедливе. Сьогодні на основі історико-правового досвіду необхідним є всебічне вдосконалення державної програми розвитку правосвідомості та правової культури. Зважаючи на наслідки багатовікової політики централізації, особливий акцент треба зробити на популяризацію місцевої та регіональної правової культури та правосвідомості.

Таким чином, щоб упевнено та ефективно здійснювати реформи у державі й зокрема у правоохоронних органах, слід переорієнтувати виховний правоосвітній вплив правоохоронних органів з урахуванням умов правового суспільства. З іншого боку, у МВС України південних областей варто налагодити не

лише постійний моніторинг стану професійної правосвідомості правоохоронців, але й моделювати її можливі зміни при проведенні окремих заходів правової реформи, а при потребі – належним чином корегувати конкретні заходи щодо реформування та становлення правосвідомості правоохоронців.

Література

1. Бартошек М. Римское право: Понятия, термины, определения. — М., 1989.
2. Історія держави і права України: В 2-х ч. / За ред. академіка А. Й. Рогожина. — К., 1996. — Ч. 2.
3. Катрич В. М. Держава і право Стародавнього Риму. — К., 1974.
4. Котюк В. О. Теорія права. — К., 1996.
5. Латкин М. А. Краткий очерк истории милиции. — Херсон, 1988.
6. Пиджаренко А. История и тайны уголовного и политического сыска. — К., 1994.
7. Рабінович П. Загальна концепція правової реформи в Україні: до характеристики вихідних засад // Вісник академії правових наук. — Харків, 1998. — С. 1-12.
8. Юридичний словник-довідник. — К., 1996.

А. П. Мозоль

(Національна академія внутрішніх справ України, м. Київ)

ЗЛОЧИННІСТЬ МІГРАНТІВ (кримінологічна характеристика)

На сьогодні міграцію розглядають не тільки як просте перетинання кордону людьми, але і як складний суспільний процес, який впливає на соціально-економічний стан життя. Через зниження рівня життя на території колишнього СРСР змінився міграційний баланс, що потягло радикальне переосмислення уявлення про міграцію. Це явище потребує уважного і ретельного вивчення для подолання певних шкідливих наслідків таких міграційних змін, які характеризуються небувалими досі масштабами та розмірами.

Мігранти складають від п'яти до десяти відсотків усього населення Європи (20 млн. чол.) [4, с. 12]. Саме тому як внутрішні так і зовнішні міграційні процеси у кожній країні потребують дер-